

UIT HET GULDEN BOEK

Jonkvrouw Henriëtte Sarah Hartsen,
geheelonthoudster en evangeliste

door Eddie de Paepe

Uit: Hilversums Historisch Tijdschrift "Eigen Perk" jrg. 2000 nr. 2.

UIT HET GULDEN BOEK

Jonkvrouw Henriëtte Sarah Hartsen, geheelonthoudster en evangeliste

door Eddie de Paepe

In het Gulden Boek van de gemeente Hilversum worden sinds 1953 verdienstelijke of vermaarde Hilversummers ingeschreven. Het 'historische deel' van dit ereboek vermeldt diverse – voor het nageslacht – minder bekende namen. Eigen Perk laat in een serie verhalen enkele van deze 'vergeten' Gulden Boekers de revue passeren. Dit tweede artikel gaat over jonkvrouw Henriëtte Sarah Hartsen (1860-1946), die streed tegen drankzucht en goddeloosheid.

De Minister Hartsenlaan in Hilversum is genoemd naar de vader van jonkvrouw Henriëtte Sarah Hartsen. Deze jonkheer Cornelis Hartsen (1823-1895) was directeur van de Nederlandsche Handelsmaatschappij, lid van de Kamer van Koophandel te Amsterdam (in het belang van deze stad ijverde hij voor de aanleg van de Oosterspoorlijn), lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland en lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Jonkvrouw Henriëtte Sarah Hartsen, in hart en nieren een idealiste. (uit: Wij in Hilversum)

In het kabinet Mackay (1888-1891) fungeerde deze conservatieve liberaal als minister van buitenlandse zaken.

Zijn familie was in het begin van de zeventiende eeuw vanuit Frans Vlaanderen naar ons land gekomen. De broers Pieter en Jacob Hartsen werden in 1841 in de adelstand verheven. Nadat Pieter was overleden kwam zijn zoon Cornelis aan het hoofd te staan van het familiebedrijf, het handelshuis Gebroeders Hartsen.

Diverse leden van deze gefortuneerde Amsterdamse familie verbleven enige tijd in Hilversum. Jonkheer Pieter Hartsen (1833-1913) en zijn vrouw Caroline Corina Janssens (1832-1896) brachten de zomermaanden door in Zomerlust aan de Emmastraat, nabij de Soestdijkerstraatweg. Zij werden begraven op de begraafplaats *Gedenkt te Sterven* achter de Grote Kerk.

Soeploods

Ook jonkvrouw Cornelia Sara Hartsen (1818-1875) vond daar haar laatste rustplaats. Deze tante van freule Henriëtte richtte in januari 1848, samen met dokter Van Hengel, een warme-spijsuitdeling op. Deze 'soeploods' bevond zich eerst aan de Torenlaan, daarna aan het Melkpad. Jonkvrouw Cornelia was ook betrokken bij het door Van Hengel in 1860 ingediende plan voor de aanleg van een waterleiding. Vijf jaar later trok de dokter dit plan weer in omdat zijn adellijke 'metgezel' uit Hilversum was vertrokken. In 1875 liet zij vijfduizend gulden na aan de hervormde diaconie te Hilversum.

Naar alle waarschijnlijkheid heeft de ondernemende tante van Henriëtte model gestaan voor 'Mevrouw van Houten', de weldoenster in *Uit het leven van een Hilversumschen wever*, één van Van Hengel's *Schetsen uit het Hilversumsche Volksleven*. Deze Mevrouw Van Houten, die logeerde bij Buwalda aan de Kerkbrink, nam het gezin van de wever Jaap Haarbaak onder haar hoede.

Jonkheer Cornelis Hartsen, de vader van Hen-

Jonkheer Pieter Hartsen (1833-1913) en zijn echtgenote Caroline Corina Janssens (1832-1896). (coll. Goois Museum)

riëtte, liet in 1872 in Hilversum zijn buitenverblijf Bouwzicht neerzetten. Het bevond zich in het gebied dat tegenwoordig omsloten wordt door het Noordse Bosje, Melkpad, Oude Enghweg en 's-Gravelandseweg. Later, in 1897, ontstond hier het naar hem genoemde Ministerpark.

De familie Hartsen woonde in de zomermaanden, van juni tot half september, in Hilversum. Hartsen was hier onder meer, als commissaris, betrokken bij de N.V. Herstellingsoord de Trompenberg. Zijn echtgenote Sara Cornelia Wilhelmina van Lennep (1825-1899) was een dochter van mr. Jacob van Lennep, schrijver van onder meer Ferdinand Huyck, Elisabeth Musch en De Roos van Dekama. Het echtpaar had drie kinderen: Willem (1853), Maria Cornelia (1857) en Henriëtte Sarah (1860).

Kort voor het huwelijk van koning Willem III met Emma von Waldeck Pyrmont in januari 1879 werd moeder Sara benoemd tot *dame du palais* van de toekomstige koningin Haar man trad op 21 april 1888 aan als minister van buitenlandse zaken. Van mei tot september woonde hij met zijn gezin in zijn

villa aan de 's-Gravelandseweg in Hilversum. Daarna verhuisde hij met zijn vrouw en zijn jongste dochter Henriëtte naar Den Haag. Adres: Zeestraat 76. *Door de christelijke en sociale beweging van zijn bewoners moet dit huis wel een eigen sfeer hebben geademd*, schrijft M.W. Jurriaanse in zijn in 1974 verschenen boek over de negentiende-eeuwse Nederlandse ministers van buitenlandse zaken. *Hartsens pittige in menig opzicht op haar grootvader Van Lennep lijkende dochter Henriëtte is sinds haar twintigste jaar overtuigd evangelist, uitgerust met een uitgesproken oecumenische geesteshouding. Zij raakt sterk betrokken bij het probleem der drankbestrijding, vooral onder vrouwen.*

Evangelisatie

Jonkheer Cornelis Hartsen overleed op 11 oktober 1895 op Bouwzicht. Zijn vrouw stierf vier jaar later, in Den Haag. Beiden werden begraven op de Hilversumse begraafplaats *Gedenkt te Sterven*. In de zomer van 1899, een half jaar na het overlijden van haar moeder, vestigde Henriëtte zich als zelf-

Villa 'Bouwzicht' op de hoek van de 's-Gravelandseweg en de Oude Enghweg omstreeks 1910. In 1872 gebouwd in opdracht van de latere minister Cornelis Hartsen, en in 1912 afgebroken. (coll. Goois Museum)

Villa 'Bouwzicht' getekend door Maarten Betlem (uit: Straatnamenboek van Hilversum).

standig ingezetene in Hilversum. Het bevolkingsregister meldt als haar huisadres achtereenvolgens Ministerpark 10 en 14. Op 25 mei 1903 verhuisde zij, samen met haar nichtjes Anna Sarah (19) en Madelon (17) Heemskerck, naar de in haar opdracht gebouwde villa aan het Melkpad 29.

Al jaren eerder was zij in Hilversum begonnen met wat zij als haar roeping beschouwde. *Jonkvrouw H.S. Hartsen vond haar levensarbeid in de bestrijding van het drankmisbruik en in het werk der Evangelisatie*, staat te lezen in het Gulden Boek. *Zij nam in die arbeid niet alleen in Hilversum, waar zij vele jaren heeft gewoond, maar ook in het hele land een voorname plaats in.* Haar ouders hadden haar, naar verluidt, een paar miljoen gulden nagelaten. Dat geld gebruikte zij voornamelijk voor de verheffing van haar medemens.

Een van haar initiatieven was de oprichting, op 2 november 1898, van de Nederlandsche Christen Vrouwen Geheel-Onthouders-Unie. Het jaar daarop stichtte de presidente van de Unie in villa Oude Engh aan de Hoge Naarderweg een tehuis

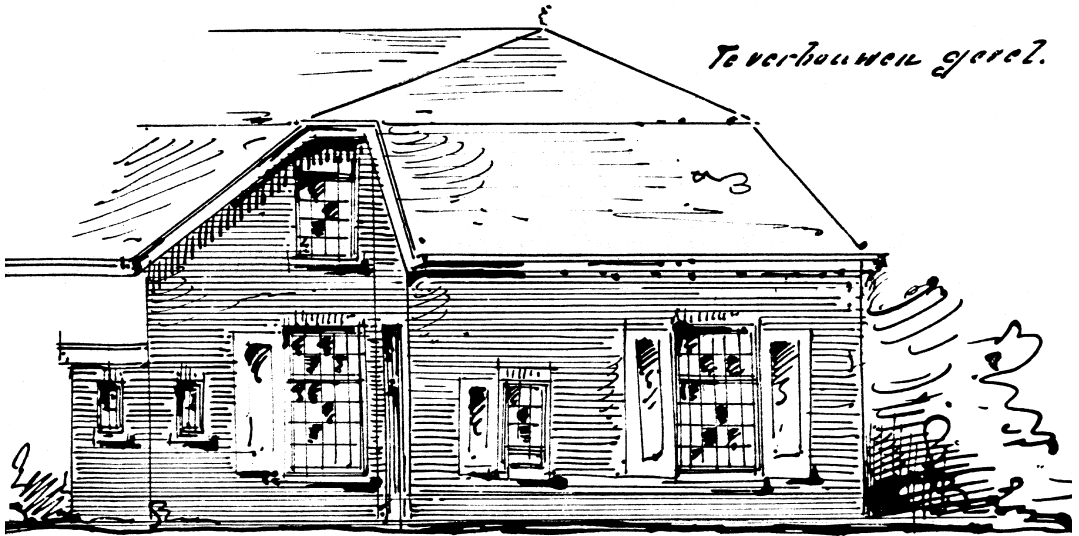
De achterzijde van villa 'Ouden Engh' aan de Hoge Naarderweg (nr. 12) anno 1901, het eerste Uniehuis van Hilversum. Dit tehuis voor dronkzuchtige vrouwen werd in 1912 afgebroken. (coll. Goois Museum)

voor dronkzuchtige vrouwen. Inwonend directrice van dit 'Unie-huis' was aanvankelijk mevrouw A. van IJsseldijk-Nijland, later mejuffrouw H.C. Weijland. *Hier werden de maatschappelijk gezonken vrouwen opgenomen, beter gevoed en gekleed en het nodige begrip voor huishoudelijke arbeid bijgebracht*, schrijft C. van Woudenberg in *Wij in Hilversum*. Ook zouden zij in de tuin van villa Bouwzicht, waar Hartsen woonde, wat lichte werkzaamheden hebben uitgevoerd. In *Zo was Hilversum* vertelt G. van Bokhorst: *Als de mannen van deze ongelukkige vrouwen op bezoek kwamen, namen zij stiekum wat sterke drank mee. Meermalen spraken deze vrouwen voorbijgangers en buren aan met de vraag of zij zo vriendelijk wilden zijn om een half maatje jenever voor hen te halen.*

Het was de bedoeling dat zij na een verblijf van minstens een half jaar weer naar hun eigen huis zouden terugkeren. Het 'Unie-huis', dat in de volksmond al gauw 'het huis van de dronken dropjes' heette, verhuisde in 1904 naar het Noordse Bosje (nr. 43), waar freule Hartsen aannemer D.

Kuijper een pand had laten bouwen naast de stalgebouwen van haar vader. Woudenberg: *In datzelfde jaar verrees tegenover het 'Unie-huis' een geheelonthouders-logementsgebouw 'Het witte huis', dat door de spraakmakende gemeente 'de blauwe knoop' werd genoemd.*

In die tijd waren er in Hilversum – net als elders in het land – diverse verenigingen actief in de strijd tegen de alcohol. Zo vermeldt het adresboek van 1901/2 behalve de Unie: de Nationale Christen Geheel-Onthouders Vereeniging afdeling Hilversum en Laren, Het Kruisverbond, de plaatselijke afdeling van de Algemene Nederlandsche Geheelonthoudersbond, en de afdeling Gooi- en Eemland van de Nederlandsche Onderwijzers-Propagandaclub voor Drankbestrijding. In het adresboek staan ook nog de afdeling Hilversum van de Volksbond tegen Drankmisbruik, en de Onderafdeling 'Jongensbond' genoemd. Ter vergelijking: in die tijd waren er maar liefst 57 etablissementen in Hilversum die een vergunning hadden om sterke drank te schenken.

Plan van C. de Groot (1906) voor de verbouwing van het pand Noordse Bosje 27, in opdracht van freule Hartsen. (coll. Streekarchief)

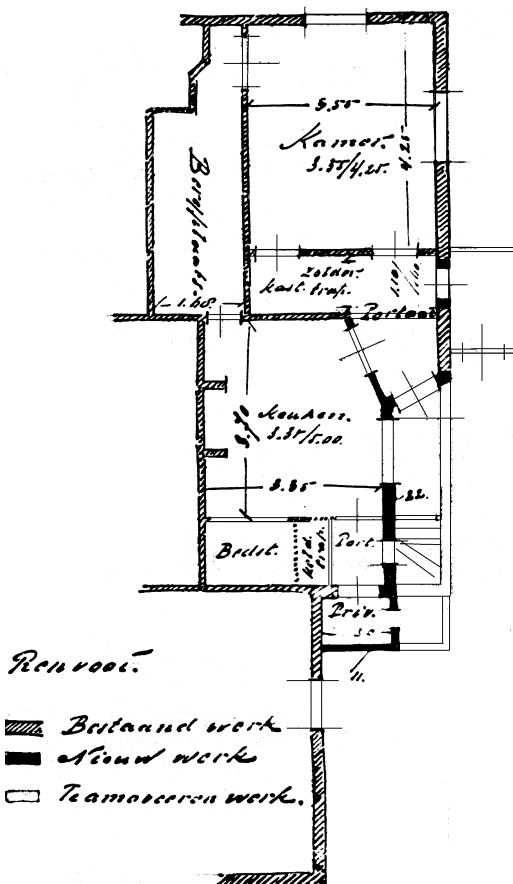
Freule Hartsen zag de strijd tegen het alcoholisme als een onderdeel van de evangelisatie. Zij schreef eens: *geen filantropische arbeid heeft blijvende vrucht dan in het geloof.*

Kopje chocolade

In 1895 had de freule aannemer Kuijper al het evangelisatiegebouw 'Eben Haëzer' laten bouwen in het Noordse Bosje (nr. 45). Iedere zondagmiddag van twee tot half vier hield zij daar evangelisatiebijeenkomsten met de vrouwen. Ook waren er godsdienstoefeningen voor andere belangstellenden. Woudenberg: *Vooral de jeugd ging er gaarne heen, niet alleen vanwege het gratis aangeboden kopje chocolade, maar ook omdat de freule zo boeiend vertellen kon.*

Een van haar toehoorders herinnerde zich jaren later: *Als jong meisje ging ik gaarne naar haar vergaderingen. Daar mijn nu overleden echtgenoot de freule behulpzaam was in haar werk, kwam zij dikwijls bij mij aan huis. Toen één van mijn kinderen geboren was, kwam de freule en zei, dat zij mij in haar huis wilde opnemen, totdat ik zou zijn aangesterkt, want ik was erg zwak. Daar gekomen kreeg ik freules eigen slaapkamer en iedere dag bracht de tuinman prachtige planten uit de broeikassen, en na enige tijd was ik genoeg aangesterkt om naar mijn eigen woning te gaan.*

De adellijke evangeliste was een voortreffelijk spreekster en trad allerwegen in het land op. De

Het rusthuis aan de achterzijde, vóór de verbouwing. (coll. Goois Museum)

Hilversumse gereformeerde predikant S.O. Los en zij traden eens op tijdens een propagandabijeenkomst in het Hof van Holland. Veel dorpelingen waren gekomen om haar eens te horen spreken. *Zij sprak uit de bewogenheid van haar hart, indringend en meeslepend*, schrijft Woudenberg. *De Hilversummers hebben elkaar toen verrast toegeknipt: die freule was een mannetjesputter.*

G. van Bokhorst noteerde uit de mond van mevrouw Dorland, een bewoonster van het Noordse Bosje, een andere anekdote. Zij kon zich *nog goed voor de geest halen dat koningin Wilhelmina aan 'de Unie' een bezoek bracht. Het 'hele halve' dorp liep uit. De talrijke omstanders gaven elkaar een duwtje toen jonkvrouw Hartsen tot driemaal toe een diepe kniebuiging voor de vorstin maakte. En dat als adellijke dame nog wel.*

De gefortuneerde ministersdochter had veel contacten met geestverwanten. Met idealisten als de Russische graaf Kors en de Oostduitse gravin Eva von Thiel Winkler. Als dochter van een hervormde moeder en een doopsgezinde vader was zij zeer oecumenisch ingesteld en ze onderhield contacten met het Leger de Heils, de bekende evangelist Joh. de Heer en diverse buitenlandse opwekkingsbewegingen.

Beekbergen

In 1910 kocht zij in Beekbergen de villa Sarfat, die zij liet uitbreiden om onderdak te bieden aan haarzelf én aan diverse drankzuchtige vrouwen. Op 9 augustus 1911 vertrok de freule vervolgens uit Hilversum om zich in Beekbergen te vestigen. Daar kocht zij achtereenvolgens de villa's Klein Bouwzicht, Luctor et emergo en Het Hietveld. Tijdens de Eerste Wereldoorlog richtte zij nog het dorpscafé in als logement voor geheelonthouders.

De villa Sarfat ging in 1926 over in handen van de Christelijke vereniging tot verpleging van chronisch zieken Het Zonnehuis. In Beekbergen kwam de freule in contact met het echtpaar Veenstra en hun Christelijke vereniging tot instandhouding van arbeidskolonies Het Hoogeland. Nadat jonkvrouw Hartsen naar Apeldoorn was vertrokken, zette deze stichting haar werk in de door haar gestichte gebouwen in haar geest voort. Aan de Jachtlaan in Apeldoorn stichtte de freule nog een sanatorium voor vrouwelijke alcoholpatiënten, Huize Henriëtte genoemd.

De laatste jaren van haar leven had de sober levende freule te kampen met lichamelijke gebreken. Haar stem verzwakte steeds meer, zij werd doof en ten slotte blind. Op 29 november 1946 overleed zij in Beekbergen.

Boven: Eben Haëzer aan het Noordse Bosje (nr. 45) bood onderdak aan de Hilversumse Christelijke Jongemannen Vereniging (H.C.J.M.V.). In 1935 vierde de vereniging, die zich inmiddels had aangesloten bij het Nederl. Jongel. Verbond (N.J.V.), zijn 40-jarig jubileum. De vereniging, die ten doel had 'jonge mensen tot Christus te brengen', had in die tijd zo'n driehonderd leden. Met onderafdelingen als schaakvereniging De Pion, A.S.V. Altius (voetbal, korfbal en atletiek) en de Christelijke Mondaccordeonclub Excelsior. (coll. Goois Museum)

Onder: het H.C.J.M.V-gebouw aan het Noordse Bosje met op de voorgrond de bewaarschool, gefotografeerd in maart 1957. (coll. Goois Museum)

Sloopwerkzaamheden aan het Noordse Bosje in 1970. Op deze plek verrees een parkeergarage. Rechts is het verenigingsgebouw te zien. (coll. Streekarchief)

Idealiste

Waarom de freule tot tweemaal toe haar investeringen achterliet – eerst in Hilversum, later in Beekbergen – is onduidelijk. C. Woudenberg doet in *Wij in Hilversum* een poging: *Naar ik meen moeten wij de oorzaak zoeken in de persoon zelf. Zij was in hart en nieren idealiste; zakelijke motieven speelden bij haar geen overwegende rol.* Dominee Krüger sprak tijdens haar begrafenis: *Zij deed dit werk op haar eigen wijze, samenhangende met haar eigenaardige, zelfstandige en beweeglijke persoonlijkheid, die zich moeilijk kon schikken in reeds van tevoren door anderen afgebakende wegen.*

Tot slot een citaat uit het Gulden Boek: *Om haar persoon en werk genoot Freule Hartsen de algemene achting. Zij had contact met alle lagen der bevolking en kwam in de gezinnen waar het drankmisbruik ellende bracht. Van haar woord ging grote invloed uit. Voor de verwezenlijking van hetgeen zij als haar levensroeping beschouwde, spaarde zij moeite noch kosten.*

Bronnen

- Uit het Gulden Boek, Jonkvrouwe Henriëtte Sarah Hartsen, door C. van Woudenberg. In: *Wij in Hilversum*, nr. 24 september 1962, pp734-737
- Uit het leven van freule Hartsen, door W. Otten. In: *Kerkblad voor Hilversum*, tweede jg., nr. 36, vrijdag 7 september 1984, pag. 1
- *Het Contact*, officieel maandblad der Hilversumse Christelijke Jongemannenvereniging, 12e jg. nr. 3, maart 1935
- *Straatnamenboek van Hilversum*, door A.H. Meijer, Hilversum 1988, pp. 104; 162
- *Zo was Hilversum*, door Maarten Betlem en G. van Bokhorst, Zaltbommel 1972, pp. 19; 76
- Gulden Boek der gemeente Hilversum
- Adresboeken Hilversum
- Streekarchief Gooi en Vechtstreek, Bevolkingsregister Hilversum